

Η Εκκλησία, ο «πολύτιμος» εθνικός ρόλος της και η «συμβολή» της στην παιδεία και την επιστήμη - Απλά μαθήματα θρησκευτικού χαμαιλεοντισμού

✘ «Είναι εκπληκτικό, πώς μέσα σε λίγα χρόνια μετά τη δημιουργία του ελληνικού κράτους η Εκκλησία κατόρθωσε να πείσει για τον δικό της πρωταγωνιστικό ρόλο στην ιδέα του έθνους και να τον επιβάλει στη διδασκαλία της ιστορίας στην εκπαίδευση. Ταυτίστηκε μάλιστα τόσο με την ιδέα αυτή ώστε να κατακεραυνώνει όσους της αμφισβητούσαν την πρωτοκαθεδρία στους εθνικούς αγώνες. Βέβαια αυτός ο εναγκαλισμός Ορθοδοξίας και εθνικισμού μετά από τον 19ο αι. και εξής συνέβη με όλες τις βαλκανικές χώρες, και δεν είναι κάτι για το οποίο πρέπει να απορούμε. Αν η Εκκλησία δεν είχε την τεχνογνωσία της προσαρμογής σε διαδοχικές εξουσίες και καταστάσεις, δεν θα είχε επιβιώσει επί δύο χιλιετίες. Και από την άποψη ενός θεσμού με δισχιλιετή ιστορία, ένα κράτος όπως το ελληνικό, που δεν συμπλήρωσε ακόμη ούτε 200 χρόνια ύπαρξης, δεν είναι παρά επεισόδιο στη ζωή του».

Αντώνης Λιάκος, καθηγητής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Είναι πραγματικά παράξενος αυτός ο σφιχτός εναγκαλισμός Εκκλησίας και εθνικισμού, όπου η μία πλευρά υποστηρίζει και τροφοδοτεί την άλλη. Παράξενος, γιατί η ιστορία διδάσκει πως στα καθ' ημάς τουλάχιστον η Εκκλησία όχι μόνο δεν «συμπλήρωσε» τον ελληνισμό, όχι μόνο δεν βοήθησε στην εθνική αφύπνιση και απελευθέρωση του ελληνικού λαού από την τυρρανία του σουλτάνου, αλλά και πολέμησε με όλες της τις δυνάμεις αυτή την αφύπνιση και απελευθέρωση, και, μετά τη δημιουργία ελληνικού κράτους, καπηλεύτηκε πρόστυχα τους αγώνες του ελληνικού λαού .

Χριστιανοί απολογητές

Καταρχάς, αξίζει να σταθούμε στο σφετερισμό της εβραϊκής παράδοσης (Π. ✘ Διαθήκη) από τους πρώτους χριστιανούς απολογητές, οι οποίοι , στην προσπάθειά τους να αποδείξουν την αρχαιότητα και άρα την ανωτερότητα του χριστιανισμού

από την ελληνορωμαϊκή παράδοση (!), ερμήνευσαν τις ιστορίες για τον Ιησού ως εκπλήρωση των βιβλικών προφητειών.

Οι ελληνορθόδοξοι αντισημίτες εθνικιστές, ίσως βρεθούν σε αδιέξοδο, αν μάθουν ότι:

«Οι χριστιανοί απολογητές αποδέχτηκαν στην ουσία την επιχειρηματολογία των Εβραίων ιστορικών, αναφορικά με τα πρωτεία της εβραϊκής ιστορίας έναντι των Ελλήνων και κατ' επέκταση όλων των άλλων λαών. Στον ιδεολογικό τους πόλεμο κατά των εθνικών, η επίκληση των μαρτυριών της Παλαιάς Διαθήκης απεδείχθη πολύτιμο όπλο, καθ' όσον οι χρονολογικές πηγές που πραγματεύονταν, ξεπερνούσαν τα καθαρά «ιστορικά» όρια των Ελλήνων. Αλλά και σε σχέση με τους ανατολικούς λαούς, Ασσυρίους, Φοίνικες και Αιγυπτίους, υποστήριζαν ότι οι Έλληνες υστερούσαν στην ιστορία και τον πολιτισμό, διότι είχαν εμφανιστεί πολύ αργότερα. Σύμφωνα με τις αντιλήψεις της εποχής, η αρχαιότητα ενός λαού έναντι κάποιου άλλου σήμαινε και την πολιτιστική του υπεροχή. Ο Ιουστίνος Μάρτυς (σ.σ.: τη μνήμη του οποίου η εκκλησία μας τιμά την 1η Ιουνίου), στηριζόμενος σ' αυτού του είδους ακριβώς την επιχειρηματολογία, υποστήριξε την άποψη ότι οι περί δημιουργίας απόψεις του Πλάτωνα είχαν αντληθεί από τον Μωϋσή» (Α. Καρπόζηλος, Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι, εκ. Κανάκη, τ. Α', σ. 34).

Μέγας Κωνσταντίνος και Αγία Ελένη

✘ Η εποχή του Μ. Κωνσταντίνου σηματοδοτεί μία διαχρονική σχέση αγάπης μεταξύ πολιτικής εξουσίας και Εκκλησίας, που θα περάσει ατόφια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, και θα συνεχιστεί ως τις μέρες μας. Ο Κωνσταντίνος κατάλαβε ότι η πρακτική των διωγμών δεν ήταν προς όφελος της ανερχόμενης Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ενώ από την πλευρά της η χριστιανική θρησκεία εξασφάλιζε «ισχυρό ηθικό έρεισμα στην αυτοκρατορική απολυταρχία» (G. Ostrogorsky, Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους, εκδ. Βασιλόπουλος, τ.Α', σ. 107). Ένας ο βασιλιάς στον ουρανό, ένας ο βασιλιάς στη γη! Χαρακτηριστική άλλωστε είναι η προσπάθεια του Ευσέβειου Καισαρείας να παρουσιάσει τον Κωνσταντίνο «ως την επίγεια εικόνα του θείου Λόγου» (Καρπόζηλος, στο ίδιο, σελ. 63).

Την ίδια περίοδο θεσπίζονται μία σειρά μέτρα, μεταξύ των οποίων «η απαλλαγή του κλήρου από πάσης φύσεως φορολογία ή πολιτική και στρατιωτική υπηρεσία προς το κράτος», [...] καθώς επίσης «η αναγνώριση του δικαιώματος της εκκλησίας να έχει ιδιοκτησία και να δέχεται δωρεές» (Καρπόζηλος, στο ίδιο, σελ. 71).

Ο φιλέλληνας ποιητής Πέρσου Σέλεϋ, γράφει χαρακτηριστικά για τον Κωνσταντίνο: «Το τέρας...τάϊζε στην αυλή του μια κουστωδιά αιμοβόρων παπάδων, που ένας και μόνον από αυτούς θα έφτανε να κάνει την μισή ανθρωπότητα να πολεμήσει την άλλη μισή».

Φυσικά, οι «διευκολύνσεις» και η προνομιακή μεταχείριση που προσφέρθηκαν στην Εκκλησία, ήταν αρκετά για να κάνει άγιο κάποιον (η μνήμη του «τιμάται» στις 21 Μαΐου), που θεωρείται υπεύθυνος ή ηθικός αυτουργός, για τις δολοφονίες του 17χρονου γιου του, του 12χρονου ανηψιού του, της συζύγου του, του πεθερού του, των δυο γαμπρών του και του κουνιάδου του.

Επειδή όμως κοντά στον βασιλικό ποτίζεται και η γλάστρα, η Εκκλησία φρόντισε να «αγιοποιήσει» και να «τιμήσει» (επίσης στις 21 Μαΐου) και την μητέρα του, Ελένη (ηθικός συναυτουργός στην δολοφονία της νύφης της), η οποία ως φαίνεται, ασκούσε το αρχαιότερο επάγγελμα στο πανδοχείο της, μέχρι την στιγμή που γνώρισε τον πατέρα του Μέγα Κωνσταντίνου, Κωνσταντίο. Ένας άλλος άγιος μάλιστα, ο άγιος Αμβρόσιος είχε αναφέρει χαρακτηριστικά, πως «ο Χριστός την περιμάζεψε από την κοπριά».

Ο Άγγελος Βλάχος στις αναμνήσεις του ως πρόξενου στα Ιεροσόλυμα («Μια φορά κι ένα καιρό»-εκδ.Εστία) γράφει: «Όταν διαβάζει κανείς το χρονικό (απόκρυφο υποθέτω) της ανακαλύψεως του Τιμίου Σταυρού από την Αγία Ελένη, φρικιά με τα απάνθρωπα βασανιστήρια που μεταχειρίστηκε η Αγία για να αναγκάσει τρεις Εβραίους να της αποκαλύψουν το μέρος όπου είχαν κρύψει το Τίμιο Ξύλο. Τρεις μέρες τους βασάνιζε κάνοντας το χριστιανικό της χρέος και, αν θυμούμαι καλά, τους θανάτωσε όταν της είπαν την αλήθεια, όχι βέβαια για να τους απαλλάξει ευσπλαχνικά από την ζωή, αφού τους είχε σπάσει τα κόκαλα και τους είχε παντοιοτρόπως τσουρουφλίσει, αλλά για να τους τιμωρήσει».

Η Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως - Θέλημα Θεού και συντέλεια του κόσμου

Ήταν ακατανόητο για τους χριστιανούς το γεγονός ότι ο Θεός «έδωσε» τη νίκη στους «ασεβείς» μωαμεθανούς το 1453. Συνέβη προς εξαγνισμό των αμαρτιών τους; Ο Γεώργιος Σχολάριος, ο πρώτος πατριάρχης μετά την Άλωση, θεωρούσε την πτώση της Πόλης σημάδι της συντέλειας του κόσμου, που την περίμενε το 1492. Το μοιραίο αυτό έτος θα συμπληρώνονταν 7.000 χρόνια από τη δημιουργία του κόσμου, σύμφωνα με το εκκλησιαστικό ημερολόγιο, και εφόσον «μια ημέρα Κυρίου, χίλια έτη επί γης», η περίοδος αυτή αντιστοιχούσε σε μια

εβδομάδα του Θεού, επομένως μπορούσε να κλείσει ο κύκλος που άρχισε με τη δημιουργία του κόσμου.

Η ένταση των αποκαλυπτικών αναμονών δημιούργησε απτά γεγονότα. Ο παροξυσμός του μαρτυρίου είναι ένα από αυτά. Ο κόσμος των ιδεών και των παραστάσεων των νεομαρτύρων παρουσιάζει πολλά κοινά στοιχεία με αντιλήψεις των χρησολόγων. Υπήρξαν κινήματα, όπως του Διονυσίου του Φιλοσόφου, που ελαύνονταν από παρόμοιες εσχατολογικές αντιλήψεις. Στις περισσότερες ερμηνείες της Αποκάλυψης θεωρούνταν ότι ο Μωάμεθ είχε προαναγγεληθεί ως το τέταρτο θηρίο. Σε άλλα εκκλησιαστικά κείμενα παρουσιάζεται ως γιος του Διαβόλου. Από τις αντιλήψεις αυτές γεννήθηκε η ιδέα ότι το Ισλάμ δημιουργήθηκε βάσει «σατανικού» σχεδίου, ενώ ο Μωάμεθ στάλθηκε στη γη ως αντίβαρο του Χριστού. Αν όμως η Τουρκοκρατία ισοδυναμούσε με την κυριαρχία του Αντιχρίστου, όπως είχε προφητεύσει η Αποκάλυψη, τι επιφύλασσε το μέλλον για τους χριστιανούς; Θεολόγοι όπως ο Γεώργιος Κορέσιος ή ο Αναστάσιος Γόρδιος και ο Νεκτάριος Τέρπος υποστήριζαν ότι ύστερα από το εσχατολογικό αυτό γεγονός θα επέλθει η συντέλεια του κόσμου. Άλλοι, όπως ο Πανταζής ο Λαρισαίος, ο Λίνδιος, ο Θεοδώρητος και ο Κύριλλος, διακήρυσσαν ότι μετά την πτώση του μωαμεθανισμού και του παπισμού θα επικρατούσε στον κόσμο η αναμενόμενη χιλιετής βασιλεία του Χριστού με πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη. Η περιοδολόγηση της ιστορίας σε τέσσερις αυτοκρατορίες, σύμφωνα με το όραμα του προφήτη Δανιήλ, αποτελούσε το υπόβαθρο της ιστορικής τους αντίληψης. Πού βρισκόμαστε τώρα, σε ποιο σημείο της ιστορίας, αναρωτιόταν ο Αναστάσιος Γόρδιος (18ος αι.), βέβαιος ότι η ιστορική πορεία είχε προδιαγραφεί στη Βίβλο:

«Άραγε ποία είναι η βασιλεία του Μωάμεθ και εις ποίαν αράδα ευρίσκεται μέσα εις την Θείαν Γραφήν; Διατί η Θεία Γραφή τέσσαρας βασιλείας μεγάλας του κόσμου φανερώνει πως έχουν να κυριεύσουν όλον τον κόσμον, μία κατόπιν την άλλην, και εις την τετάρτην βασιλεία μέλλει να γίνει η συντέλεια του κόσμου».

Η έννοια της εθνικής απελευθέρωσης ήταν απλώς έξω από κάθε δυνατότητα σκέψης στα εκκλησιαστικά περιβάλλοντα. Ήταν, δηλαδή, αδιανόητη. Η αποκαλυπτική πίστη ήταν τόσο διαδεδομένη ώστε τα αποκαλυπτικά κείμενα, οι προφητείες, οι χρησμοί αποτελούσαν μέρος της καθημερινής λαϊκής κουλτούρας. Οι διατριβές των Α. Αργυρίου («Οι ελληνικές ερμηνείες στην Αποκάλυψη») και Αλ. Καριώτογλου («Η περί του Ισλάμ και της πτώσεως αυτού ελληνική χρησμολογική γραμματεία») δείχνουν έναν κόσμο πεποισμένων που θα ξάφνιαζε τον ιστορικά εγγράμματο σημερινό αναγνώστη. Αυτόν τον κόσμο δεν μπορούσαμε να τον δούμε

παλαιότερα, αρχικά εξαιτίας της αναδρομικής προβολής επάνω του της εθνικής ιδέας και στη συνέχεια επειδή υπερεκτιμήθηκε η εμβέλεια του Διαφωτισμού.

Ωστόσο η αναμονή του τέλους της ιστορίας δεν εμπόδισε τον Σχολάριο να διαπραγματεύεται με τον Μωάμεθ τον κατακτητή προνόμια για την Εκκλησία και να την εντάσσει στα φορολογητέα υποκείμενα της αυτοκρατορίας.

Το 1774 και οι ρωσοτουρκικοί πόλεμοι ήταν γεγονότα που πυροδότησαν εκ νέου προφητείες. Η απογοήτευση από τον πόλεμο αυτόν έδωσε τη στροφή προς την εκκοσμικευμένη αντίληψη της ιστορίας. Διεύρυνε, δηλαδή, τον κύκλο όσων διαπίστωναν την πλήρη ανεπάρκεια των παλαιών κωδίκων για την ανάγνωση του κόσμου και την ανάγκη υιοθέτησης ενός νέου κώδικα. Αυτή η μετάβαση από το ένα σύστημα σκέψης στο άλλο, δηλαδή από την αποκάλυψη και τη θεωρία των τεσσάρων αυτοκρατοριών στην αναβίωση του αρχαίου έθνους και από την προεγγραφή των γεγονότων στην ακολουθία αιτίας - αποτελέσματος, ήταν η αναγκαία συνθήκη ώστε να γίνει το πέρασμα και στην ιδέα του έθνους. Χωρίς την εγκατάλειψη της πίστης στη συντέλεια του κόσμου δεν μπορούσε να γεννηθεί η συνείδηση του έθνους. Αν χρησιμοποιήθηκαν αργότερα παρόμοιες χρησολογίες για να εμψυχώσουν εθνικά κινήματα, αυτό έγινε με εντελώς εργαλειακό τρόπο και δείχνει πόσο εμπεδωμένες ήταν στο λαϊκό φαντασιακό οι αποκαλυπτικές ιδέες ως η μορφή που έπαιρνε το μέλλον.

Η αναδίφηση των παλιών αποκαλυπτικών κειμένων αυτής της εποχής δείχνει ότι τα πράγματα ήταν εντελώς διαφορετικά από την εικόνα συμπόρευσης Εκκλησίας και εθνικού απελευθερωτικού πνεύματος. Η προφητεία εξηγούσε την ιστορία, και όχι το αντίθετο. Και η προφητεία δεν μίλαγε για εθνική απελευθέρωση αλλά για τη συντέλεια του κόσμου και τη χιλιετή βασιλεία του Θεού. Η έννοια «έθνος», για να συνειδητοποιηθεί, απαιτούσε ένα άλλο, πολύ διαφορετικό μοντέλο ιστορικής συνείδησης από το αποκαλυπτικό.

Η ικανότητα προσαρμογής

✘ Η Εκκλησία είχε αρχίσει να παίρνει αποστάσεις από την πολιτική εξουσία ήδη πριν από την άλωση της Πόλης, όταν αντιλήφθηκε ότι το κράτος θα ναυαγούσε ενώ η ίδια θα επιβίωνε. Εξάλλου η Εκκλησία επί τέσσερις αιώνες πριν από την Άλωση συμβίωνε με τους Οθωμανούς που είχαν καταλάβει το μεγαλύτερο μέρος της παλιάς αυτοκρατορίας. Βαθμιαία η Εκκλησία αυτονομήθηκε και υποκατέστησε συμβολικά την αυτοκρατορία. Το βλέπει κανείς και στις αλλαγές στην εικονογραφία. Μετά την Άλωση εμφανίστηκε η εικόνα του Δεσπότη Χριστού με

αυτοκρατορική αμφίεση και βασιλική μίτρα. Σε μικρούς αυτοκράτορες μεταμφιέστηκαν από τότε και οι ορθόδοξοι επίσκοποι. Η αυτονόμηση της Εκκλησίας φυσικά διευκολύνθηκε και από την ενωτική πολιτική των Παλαιολόγων και ο θρίαμβος των Τούρκων επισφράγισε τη νίκη των Ανθενωτικών. Με την Άλωση η Εκκλησία απελευθερώθηκε από τον σφιχτό εναγκαλισμό της χριστιανικής εξουσίας.

Το χαμένο ραντεβού ανάμεσα στην Άλωση και στη συντέλεια αποδέσμευσε και τα λόγια στρώματα από την αποκαλυπτική παράδοση. Σιγά σιγά μικρές ομάδες από τη σημειολογική επικράτεια του αποκαλυπτικού χρόνου άρχισαν να περνούν στη σημειολογική επικράτεια της αναβίωσης του αρχαίου κόσμου, σε ένα άλλο δηλαδή χρονικό σχήμα, ακολουθώντας βέβαια ανάλογες διανοητικές μετατοπίσεις στην Ιταλία, με την οποία άλλωστε αυτές οι ομάδες συνδέονταν. Τον αυτοπροσδιορισμό Έλληνες ή Ελληνορωμαίοι άρχισαν να τον χρησιμοποιούν μέσα σε αυτά τα συμφραζόμενα γενικού εξαρχαϊσμού, στα οποία οι Τούρκοι ονομάζονταν Αχαιμενίδες ή Πέρσες, οι Μουσουλμάνοι Ισμαηλίτες ή Αγαρινοί και οι Ιταλοί Λατίνοι. Αυτά τα συμφραζόμενα άλλωστε οδηγούσαν και στον άκρατο εξαρχαϊσμό της γλώσσας. Σε αυτή την κατεύθυνση ωθήθηκαν βέβαια και από άλλους λόγους. Σε μια ατμόσφαιρα αναβίωσης των ελληνικών και λατινικών σπουδών που προκάλεσε η Αναγέννηση, η επίκληση της ελληνικότητας αποτελούσε ισχυρό πολιτισμικό κεφάλαιο. Βέβαια αυτή η τάση αφορούσε ελάχιστους κύκλους. Οι περισσότεροι ονόμαζαν «Έλληνες», τους παγανιστές και τους αλλόδοξους.

Οθωμανική κατάκτηση και Πατριαρχείο

Τα μεγάλα ψέματα αρχίζουν με την εξιστόρηση στα χρόνια της Οθωμανικής κατάκτησης, κατά τα οποία υποτίθεται πως η χριστιανική πίστη και Εκκλησία διώκονται, τα ελληνικά γράμματα απαγορεύονται, ενώ ο γενναίος κλήρος μέσω των κρυφών σχολειών συντηρεί άσβεστη την ελληνική φλόγα, και συμβάλλει στην εθνική αφύπνιση.

Είναι βέβαια αναμφισβήτητες αλήθειες οι συχνές βιαιοπραγίες κατά υποδούλων χριστιανών λόγω θρησκευτικού φανατισμού, καθώς και οι εξισλαμισμοί και το παιδομάζωμα. Πρέπει όμως να γίνει κατανοητό ότι οι οθωμανικές αρχές δεν επιθυμούσαν σε καμία περίπτωση τον μαζικό εξισλαμισμό των χριστιανών, μιας και κάτι τέτοιο «θα είχε ως συνέπεια την ανατροπή του κοινωνικού και οικονομικού καθεστώτος, το οποίο, όπως είναι γνωστό, στηριζόταν στην εκμετάλλευση των υποδούλων» (Α. Βακαλόπουλος, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ.Ι, σ. 56).

Ήταν συμφέρον του σουλτάνου οι χριστιανοί να διατηρούν άσβεστη την πίστη τους, καθώς η «ιδιαιτερότητά» τους αυτή εξασφάλιζε στην Υψηλή Πύλη το περίφημο «χαράτσι». Για να το πετύχει αυτό, ο σουλτάνος έδωσε ηγετική θέση και σημαντικά προνόμια στο Πατριαρχείο, που θα διατηρηθούν σε γενικές γραμμές σε όλη τη διάρκεια της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

«Η ηγετική αυτή θέση του Πατριαρχείου και το εκκλησιαστικό γενικά καθεστώς που επικράτησε σε όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας θεμελιώθηκε σχεδόν αμέσως μετά την Άλωση, όταν ο σουλτάνος Μεχμέτ Β΄ ο Πορθητής αποφάσισε να ανασυστήσει το Οικουμενικό Πατριαρχείο, να αναγνωρίσει σ' αυτό τα λεγόμενα προνόμια και να επιλέξει ως Πατριάρχη τον Γεννάδιο Σχολάριο». [...]

Το νέο και σημαντικότερο στοιχείο στην όλη διαδικασία ήταν ότι μαζί με την επικύρωση της εκλογής ο Σουλτάνος παραχώρησε και τα λεγόμενα προνόμια: ο Πατριάρχης ήταν “αναίτητος και αφορολόγητος και αδιάσειστος”, εκλεγόταν από σύνοδο αρχιερέων, διόριζε, έπαυε και τιμωρούσε τους κληρικούς, ασκούσε πνευματική και διοικητική εποπτεία σε όλα τα θρησκευτικά ιδρύματα, εκδίκαζε αστικές υποθέσεις των ορθοδόξων» (Χ. Πατρινέλης, «Η Οργάνωση του Γένους υπό τους Τούρκους και η Επιβίωσή του», στην Ιστ. Του Ελλ. Έθνους, εκδ. Αθηνών, τ.Ι., σ. 92-3).

Ο ίδιος ο Πατριάρχης Γεννάδιος, ο οποίος παρεμπιπτόντως είχε δώσει διαταγή να καούν τα βιβλία του Πλήθωνα για τον Πλάτωνα, δεν παραλείπει να σημειώσει ότι τον παρηγορεί η «γνώσις ομού και φιλανθρωπία του Σουλτάνου, ο οποίος όχι μόνο ανασυνέστησε την Εκκλησία, αλλά και την κατέστησε «ελευθέραν» και μάλιστα «μετά πολλών αυτού δωρέων» (στο ίδιο, σελ. 97). Όσο για το πόσο Έλληνας ένιωθε, μας το ομολογεί ο ίδιος: «Ουκ αν ποτέ φαίην Έλλην είναι» (Κ. Θ. Δημαράς, «Το Σχήμα του Διαφωτισμού», στην Ιστ. Του Ελλ. Έθνους, τ. ΙΑ΄, σ. 349).

Διαφύλαξη εθνικής συνείδησης και ελεύθερου φρονήματος

✘ Έχει περάσει στην «επίσημη» Ιστορία μας ότι η Εκκλησία διαφύλαξε και διέσωσε την εθνική συνείδηση των Ελλήνων, και ότι τους προετοίμαζε ιδεολογικά και ψυχολογικά για την ώρα του μεγάλου σηκωμού. Πρόκειται για εντελώς αυθαίρετη αντίληψη, που αγνοεί σημαντικές παραμέτρους της ιστορίας.

«Το ελληνικό έθνος ως “διαμορφωμένη οντότητα” δεν υπάρχει την εποχή της πτώσης της Κωνσταντινούπολης ούτε τους επόμενους δύο αιώνες. Διαμορφώνεται σταδιακά ανάμεσα στο 1770 και το 1820 από τμήματα τριών εθνοπολιτισμικών κοινοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας: των Ρωμιών, των Αρβανιτών και

των Βλάχων υπό την ιδεολογική ηγεμονία του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και υπό την ηγεσία τριών κοινωνικών κατηγοριών (λογίων, έμπορων, οπλαρχηγών). Η αντίληψη ότι υπήρχε ελληνικό έθνος υπόδουλο επί 400 χρόνια στους «Τούρκους» και ότι η Εκκλησία διαφύλαξε την ελληνικότητα και την εθνική συνείδηση των «υπόδουλων Ελλήνων», εκτός του ότι είναι ιστορικά ανακριβής στην πραγματικότητα αποτελεί ιδεολογική προπαγανδιστική κατασκευή του ελληνικού κράτους, το οποίο την περίοδο 1830-1930 προσπαθεί να διαμορφώσει την εθνική μυθολογία του» (Χ. Κάτσικας-Κ. Θεριανός, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης*, εκδ. Σαββάλας, σ. 14-5).

Στην πραγματικότητα, στάση της Εκκλησίας ήταν η μοιρολατρία και υποταγή απέναντι στον Σουλτάνο, την οποία και ενστάλλαζε στους πιστούς. Στο ερώτημα «γιατί ο Θεός εγκατέλειψε την Κωνσταντινούπολη», η απάντηση των θεολόγων και της Εκκλησίας «απηχούσε την εβραιοχριστιανική θεοκρατική αντίληψη της ιστορίας»: ο Θεός τιμωρεί τους χριστιανούς για τις αμαρτίες τους (Χ. Πατρινέλης, στο ίδιο, σ. 95).

«Η ερμηνεία αυτή, που έγινε πια κοινή πεποίθηση μετά την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως και που με μικρές παραλλαγές –και λίγες εξαιρέσεις– κυριάρχησε στις συνειδήσεις σε όλη την τουρκοκρατία, υπαγόρευσε και τη στάση της Εκκλησίας απέναντι στην κυρίαρχη τουρκική εξουσία, στάση νομιμοφροσύνης και υποταγής, αφού μάλιστα ο αλλόθρησκος δυνάστης έδινε επίσημες εγγυήσεις για το απαραβίαστο της Εκκλησίας και για την ελευθερία της λατρείας. [...] Άλλωστε οι έννοιες πολιτική ελευθερία, κοινωνική πρόοδος και ευημερία, ελεύθερη πνευματική ζωή, προαγωγή γενικά του πολιτισμού ήταν είτε ανύπαρκτες ακόμη στην Ανατολή, είτε ξένες ή τουλάχιστον δευτερεύουσας σημασίας για την Εκκλησία» (Πατρινέλης, στο ίδιο, σελ.95-6).

Αρκεί να θυμηθούμε ότι η ίδια ραγιαδική συμπεριφορά με την γελοία αιτιολογία, αναπαράγεται από την Εκκλησία μέσω της επαίσχυντης «Πατρικής Διδασκαλίας», παραμονές της Επανάστασης:

*«Το 1798 τυπώθηκε επίσης στο πατριαρχικό τυπογραφείο και κυκλοφόρησε η «Πατρική Διδασκαλία» για να πληροφορηθούν οι ανήσυχοι ραγιαδες ότι «ο άπειρος εν ελέει και πάνσοφος ημών Κύριος...**ύψωσε την βασιλείαν αυτήν των Οθωμανών περισσότερο από κάθε άλλην, διά να αποδείξει αναμφιβόλως ότι θείω εγένετο βουλήματι...**» [...] Οι πατριάρχες και η ιεραρχία καθώς επίσης και οι φαναριώτες ... και γενικά η παραδοσιακή ηγεσία του Ελληνισμού θεωρούσε ως άρθρο πίστεως την ανάγκη ειρηνικής συνυπάρξεως του Γένους με την*

κυρίαρχη οθωμανική πολιτεία. Οι εθνικιστικές ιδέες ... δεν είχαν αγγίξει ή δεν είχαν πείσει ακόμη τη συντηρητική ηγεσία του Γένους» (Χ. Πατρινέλης, «Οι Σχέσεις της Εκκλησίας με την Οθωμανική Πολιτεία», στην Ιστ. Του Ελλ. Έθνους, τ.ΙΑ, σ.125-6).

Η δικαιολογία ότι η δουλική αυτή στάση της Εκκλησίας ήταν προϊόν εκβιασμού του Σουλτάνου, και ότι υπαγορευόταν από την επιθυμία της να σώσει το ποίμνιο από την τουρκική εκδικητικότητα, ακόμα κι αν ευσταθεί, είναι εντελώς ασύμβατη με την εικόνα μιας Εκκλησίας, η οποία στα χρόνια της σκλαβιάς υποτίθεται πως έπλαθε αδούλωτες ψυχές και ενστάλλαζε το φρόνημα της ελευθερίας.

Το εντελώς ανάποδο! Όπως θα δούμε και πιο κάτω, ακόμα και οι προοδευτικές ιδέες στον τομέα επιστημών ή η στροφή στα ιδεώδη των αρχαίων Ελλήνων, κυνηγήθηκαν με μένος από την Εκκλησία, παρόλο που η οθωμανική εξουσία για τα ίδια θέματα αδιαφορούσε (και άρα δεν ετίθετο ζήτημα ανωτέρας βίας).

Η στάση της Εκκλησίας απέναντι στην επιστήμη, την ιδεολογική προετοιμασία και το ξέσπασμα της Επανάστασης

Τις παραμονές της Επανάστασης συναντούμε στον ελληνικό χώρο πληθώρα σχολείων και ενός προοδευτικού εκπαιδευτικού κινήματος, που πήρε το όνομα «Νεοελληνικός Διαφωτισμός».

«Αυτή η προοδευτική πνευματική κίνηση βρίσκει αντίθετο το Πατριαρχείο, το οποίο το 1819 με πατριαρχική εγκύκλιο αποδοκιμάζει τον πρακτικό προσανατολισμό των σπουδών και ζητάει την απομάκρυνση των προοδευτικών διανοουμένων απ' τα σχολεία. Με την έκρηξη της Επανάστασης του 1821, το Πατριαρχείο συγκαλεί σύνοδο με την οποία καθαιρεί τα φιλοσοφικά γράμματα απ' αυτά τα σχολεία και ζητά με επιστολές να φύγουν οι Κ. Κούμας, Β. Λέσβιος, Ν. Βάμβας, Θ. Καΐρης από τα σχολεία και τις πόλεις. Οι συνθήκες που θα έδιναν μια προοδευτική εκπαίδευση εναρμονισμένη με τις ανάγκες της εποχής ανατράπηκαν πριν συσταθεί το ελληνικό κράτος» (Χ. Κάτσικας-Κ. Θεριανός, Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, εκδ. Σαββάλας, σ. 20).

Η εχθρότητα της Εκκλησίας απέναντι στη φιλοσοφία και τις θετικές επιστήμες δύσκολα κρύβεται:

«Όταν ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός έχει πια ωριμάσει, επαναλαμβάνεται σταθερά σε εκπαιδευτικά κέντρα της Ελλάδος το ίδιο φαινόμενο: ένας λόγιος σπουδασμένος στη Δύση απομακρύνεται από τη σχολαστική παράδοση στη

διδασκαλία της φιλοσοφίας και των θετικών επιστημών• το συντηρητικό στοιχείο αντιδρά και ο αιρετικός καταγγέλεται στην Εκκλησία. Το Πατριαρχείο τον καλεί να αποκηρύξει τη διδασκαλία του, διαφορετικά διατρέχει τον κίνδυνο του αφορισμού» (Α. Αγγέλου, «Η Εκπαίδευση», στην Ιστ. Του Ελλ. Έθνους, τ. ΙΑ', σ. 308).

Χαρακτηριστικός είναι ο διωγμός από την Εκκλησία του Μ. Ανθρακίτη. Η Εκκλησία, με τη διδασκαλία των μαθηματικών και της γεωμετρίας από τον Ανθρακίτη, φοβόταν μήπως χάσει αυτή τον κυρίαρχο ρόλο που έπαιζε στην παιδεία του τόπου:

« Η επέμβαση της Ορθόδοξης Εκκλησίας αποτέλεσε στην ουσία μία θεαματική επίδειξη ισχύος του κατασταλτικού μηχανισμού της Εκκλησίας και ταυτόχρονα μια προειδοποίηση, προς όλους τους νεωτεριστές λόγιους της εποχής, για την τύχη που τους περίμενε αν παρέκκλιναν από τα εσκαμμένα» (Στ. Λαμνής, Τα Μαθηματικά και ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός επί Τουρκοκρατίας, εκδ. ΔΙΟΝ, σ.76).

Ας αναφέρουμε ενδεικτικά και τον αφορισμό του Χριστόδουλου Παμπλέκη:

Στο πρόσωπο του Χρ. Παμπλέκη, διαφωτιστή που είχε σαν πρότυπο τη διδασκαλία του Σωκράτη (Π. Κονδύλης, Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός, εκδ. Θεμέλιο, σελ.33), η Ιερά Σύνοδος της Κωνσταντινούπολης, εκτός από το να αφορίσει τον «Σατανά» (όπως πολύ χριστιανικά τον ονομάζει), βρήκε αφορμή να καταδικάσει τους εκπροσώπους του ευρωπαϊκού διαφωτισμού: «Τούτους φαμέν...τους οποίους ο παμπόνηρος και μισάνθρωπος Δαίμων ηύρεν εις τους παρόντας αιώνας όργανα παντελούς ασεβείας και αθείας, τους Βολταίρους λέγομεν, και Φρανμαζόνας, και Ροσούς, και Σπινόζας» (Η Ελληνική Φιλοσοφία από το 1453 ως το 1821, επιμέλεια Ν. Ψημμένου, εκδ. Γνώση, τ. Β', σ. 459).

Το πόσο συνετέλεσε η Εκκλησία στη διάδοση των Επιστημών και των Γραμμάτων του Γένους, το μαρτυρά η «Χριστιανική Απολογία» του Αθ. Πάριου, γραμμένη στα 1800:

«Μακράν η διαλεκτική σχέση. Μακράν η πολύσχημος Γεωμετρία. Μακράν η κενέμφατος Άλγεβρα. Μακράν κάθε ανθρώπινη επιστήμη και μάθησις. Εις τα εξ αποκαλύψεως δεν ζητείται απόδειξις, αλλά πίστις» (στο ίδιο, σελ. 496).

Κι όσοι υποστηρίζουν ότι ο Πάριος δεν μπορεί να εκφράζει την επίσημη στάση της Εκκλησίας (αν και διετέλεσε διευθυντής της πατριαρχικής Σχολής της Κων/πολης), ας γνωρίζουν ότι τον άνθρωπο αυτόν η Εκκλησία τον ανακήρυξε «Άγιο» το 1995.

Οι ελληνορθόδοξοι απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων, χρήσιμο είναι να μάθουν επίσης την επίσημη στάση της Εκκλησίας απέναντι στους ευκλειείς προγόνους. Π.χ., ο «άγιος» Αθ. Πάριος, το 1802 «κατηγορεί τον Σωκράτη για τα ήθη του». Και «καμιά δωδεκαριά χρόνια αργότερα, ο Οικουμενικός Πατριάρχης, Κύριλλος Ζ΄, εξέφραζε στον Κούμα την απορία του πώς οι λόγιοι του καιρού προτιμούσαν τον Θουκυδίδη και τον Δημοσθένη από τον Συνέσιο και από τον Γρηγόριο Ναζιανζηνό» (Κ. Θ. Δημαράς, «Το Σχήμα του Διαφωτισμού», στην Ιστ. Του Ελλ. Έθνους, τ. ΙΑ΄, σελ. 351).

Αξίζει να αναφέρουμε μία ειδική περίπτωση από το χώρο των φυσικών επιστημών. Μέχρι και την Απελευθέρωση (αλλά και λίγο αργότερα), η Εκκλησία πολέμησε με μανία τη διδασκαλία του ηλιοκεντρικού συστήματος, καθώς ερχόταν σε αντίθεση με την Αγία Γραφή (!!!) και το αριστοτελικό κοσμοείδωλο. Η εμμονή αυτή προκάλούσε το σαρκασμό του Β. Λέσβιου, απαντώντας πως «η φιλαυτία του ανθρώπου και η δύσληψις και όχι άλλο, είναι το αίτιον της ακινησίας της γης». Οι βολές του στρέφονται –με υπονοούμενο- στους εκκλησιαστικούς παράγοντες («επιστηθίους του Θεού»), οι οποίοι εκμεταλευόμενοι την ευπιστία και ευσέβεια του απαιδέυτου λαού, «όταν αδυνατούν να αντισταθούν φυσικώς εις ένα πεπαιδευμένον, αφήνουν τα φυσικά όπλα και πιάνουν τα θεία» (Η Ελλ. Φιλοσοφία από το 1453 ως το 1821, βλ. παραπάνω, σ. 366).

Το αστείο είναι ότι και μετά την Απελευθέρωση οι υπέρμαχοι της θρησκείας συνέχισαν ως ένα βαθμό το βιολί τους. Ας σημειωθεί εδώ η αποστροφή του λαϊκού ιεροκήρυκα Κοσμά Φλαμιάτου (1786-1852) για το κοπερνίκειο σύστημα και τις θεωρίες του Νεύτωνα, τις οποίες και αντιλαμβανόταν στο πλαίσιο μιας παγκόσμιας συνωμοσίας και ραδιουργίας της Αγγλίας, που στόχο έχει τον αφανισμό της Ορθοδοξίας [σ.σ. η λογική του μήπως σας θυμίζει κάποιους;] (Μακρίδης, Β., «Ορθόδοξη Εκκλησία και κοπερνίκειο κοσμοείδωλο στον ελληνικό χώρο μετά το 1821 και μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα», στο: Η Επιστημονική Σκέψη στον Ελληνικό Χώρο – 18ος-19ος αι. (Αθήνα: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., εκδ. Τροχαλία, 1998, σ. 218).

Και όπως συμβαίνει και σε όλους τους άλλους τομείς, έτσι κι εδώ η ιστορία ξαναγράφηκε, αυτή τη φορά «ορθά»:

Ο Διομήδης Κυριακός, καθηγητής θεολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, σε πανηγυρικό λόγο του για τη γιορτή των Τριών Ιεραρχών το 1885, προσπάθησε να ωραιοποιήσει και να εξιδανικεύσει το παρελθόν της Ορθόδοξης Εκκλησίας, λέγοντας μεταξύ άλλων και τα εξής: « Η ημετέρα Εκκλησία... δεν κατεδίωξέ ποτέ

Κοπερνίκους και Γαλιλαίους... ουδ' εξεδόθη ποτέ εν αυτή εγκύκλιος και σύλλαβος κατά της επιστήμης και των προόδων αυτής. Οι κληρικοί ημών, ταύτα έχοντες υπόψιν και συνεχίζοντες τας ωραίας παραδόσεις της ελληνικής Εκκλησίας, πρέπει να εξακολουθώσιν αγαπώντας πάντοτε την επιστήμη» (Μακρίδης, στο ίδιο, σ.224).

Πατριάρχης Γρηγόριος ο Ε΄

✘ Ο απαγχονισμός του Πατριάρχη είναι για την Εκκλησία το σύμβολο του δικού της Αγώνα και θυσίας στην απελευθέρωση των Ελλήνων. Ωστόσο ο βίος και η πολιτεία του, έρχονται σε αντίθεση μ' αυτή την ρομαντική εικόνα: μας δίνουν την εικόνα ενός Πατριάρχη ο οποίος, όπως και οι προκάτοχοί του, είχε την υποχρέωση να συγκρατεί και να αποτρέπει το ποίμνιο από κάθε ανατρεπτική διάθεση, και η αποτυχία του στην αποστολή αυτή, οδήγησε τελικά στην τιμωρία του.

Δεδομένου ότι πολλοί εθνικιστές έχουν σε εκτίμηση το πρόσωπο και το έργο του Δ. Λιαντίνη (του καθηγητή που αυτοκτόνησε στον Ταύγετο το 1998), ας διαβάσουν τι λέει για τον Πατριάρχη:

«Ποιος είναι ο Γρηγόριος ο Ε΄; Είναι εκείνος που σύνταξε το κείμενο του αφορισμού στα 1799. Και η εκκλησία το βρόντηξε αργότερα στην ανθρωπιά του Καίρη. [...] Είναι ο ίδιος που αφόρισε τον Υψηλάντη και τους Φιλικούς. [...] Θα μου ειπείς πως τον εκρέμασε ο Σουλτάνος. Θα σου ειπώ, μα πώς αλλιώς λοιπόν; Επρόδωσε την καταθρόνια συμφωνία τους. Εκοιμήθηκε. Και χωρίς να το νιώσει άφηκε να ξεσφίξει η θηλειά στο λαιμό του ραγιά. [...] Είναι αυτός που στα 1819 με πατριαρχικό φερμάνι απαγόρευε στους παπάδες να βαφτίζουν τα παιδιά μας με ονόματα ελληνικά. Καταλαβαίνεις τι σου λέω, τίμιε αναγνώστη; [...] Είναι ο Πατριάρχης που έσκασε από το κακό του, γιατί τον εμπόδισαν και δεν επρόφταξε να αφορίσει το Ρήγα. Το μεγαλομάρτυρα Ρήγα» (Δ. Λιαντίνης, Γκέμμα, εκδ. Βιβλιογονία, σελ.122).

Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός και το λάβαρο της Επανάστασης

Πρόκειται για έναν ακόμα αγαπημένο μύθο της ελληνορθοδοξίας, σύμφωνα με ✘ τον οποίο ο εν λόγω ιερέας έδωσε το εναρκτήριο λάκτισμα στις 25 Μαρτίου, στη μονή της Αγίας Λαύρας, και ο Αγώνας ξεκίνησε.

Ο μύθος του ελληνοχριστιανισμού και του «Θεού της Ελλάδος» απαιτούσε για την Επανάσταση, μια ιερή ημερομηνία όπως αυτή του Ευαγγελισμού, ένα μοναστήρι και έναν επίσκοπο και τα στρίμωξε όλα αυτά σε ένα παραμύθι που μπάζει από παντού. Είναι γνωστό, πως σε προγενέστερες ημερομηνίες είχαν ξεσηκωθεί τα Καλάβρυτα, η Βοστίτσα, η Καρύταινα, η Καλαμάτα, το Γύθειο, τα Σάλωνα και ο

Πραστός.

Ο ίδιος ο Π. Πατρών Γερμανός δεν αναφέρει στα απομνημονεύματά του, που έγραψε στα τελευταία του και πρωτοκυκλοφόρησαν το 1837, λέξη για την υποτιθέμενη συγκλονιστικότερη στιγμή της ζωής του.

Η προφανούς σκοπιμότητας επινόηση της ημερομηνίας αυτής, που τίποτα δεν δικαιολογεί την συμπερίληψή της στις δέλτους της Ιστορίας, προήλθε το 1835 από τον Κωλέττη και υλοποιήθηκε το 1838 (Β. Σφυρόερα, “Η επέτειος της Εθνεγερσίας”, “Καθημερινή-Επτά Ημέρες”, 1-3-2001).

Ο Σπ. Τρικούπης είχε το θάρρος να παραδεχθεί: “Ψευδής είναι η εν Ελλάδι επικρατούσα ιδέα, ότι εν τη μονή της Αγ. Λαύρας ανυψώθη κατά το πρώτον η σημαία της Ελληνικής Επανάστασεως...” (“Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως”, τ. Α΄, σ.312, εκδ. Β΄).

Ο Ι. Φιλήμων αποκαλεί τον μύθο της Λαύρας “ψεύδος παχυλόν” (“Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Φιλικής Εταιρείας”, τ.Γ΄, σ.22-1834). Ο καθηγητής Απ. Β. Δασκαλάκης ομολογεί: “...ουδέν επαναστατικόν γεγονός εσημειώθη εν τη Μονή της Αγίας Λαύρας. Κατά την 25ην Μαρτίου ουδείς ευρίσκετο εν Λαύρα...” “Πως εκηρύχθη η Επανάστασις εις την Πελοπόννησον”. “Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά”, 1962”).

«Η ιστορική όμως αλήθεια απέχει πολύ από το θρύλο. Ούτε στις 25 Μαρτίου αλλά ούτε και στις 21 που έγινε η πρώτη πολεμική επιχείρηση βρισκόταν κανείς στην Αγία Λαύρα. [...] Σ’ εκείνον που κατεξοχήν οφείλεται ο θρύλος της Αγίας Λαύρας είναι ο Γάλλος ιστορικός Πουκεβίλ, που έγραψε το 1824 την ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως. Εκεί περιγράφει με φανταστικές τελείως λεπτομέρειες τη δοξολογία που έγινε στην Αγία Λαύρα, τον λόγο που εκφώνησε ο Π. Π. Γερμανός, την ορκωμοσία των παλικαριών κλπ» (Έφη Αλλαμανή, “Η Έναρξη της Επανάστασεως στην Ελλάδα”, στην Ιστ. του Ελλ. Έθνους, τ.ΙΒ΄, σ. 83-4).

Περισσότερες πληροφορίες, μπορείτε να δείτε εδώ.

Αντιρρήσεις και συμπεράσματα

Είδαμε ότι η επίσημη Εκκλησία έπαιξε ρόλο αντίθετο από το «ηρωικό ελληνικό πνεύμα» και το «πατριωτικό ιδεώδες» που προσπαθεί ένταχνα να επιδείξει.

Η αντίρρηση που πιθανότητα θα προβάλει από τον παραπάνω ισχυρισμό, είναι τα παραδείγματα ιερέων με φωτισμένα μυαλά και αγωνιστικό πνεύμα (όπως ο Μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος). Οι περιπτώσεις όμως αυτές δεν αναιρούν την επίσημη στάση της Εκκλησίας, ούτε ελαφρώνουν τη θέση της. Πάντοτε

επίσημη γραμμή της Εκκλησίας ήταν και είναι να πηγαίνει με το νικητή (όποιος κι αν είναι), και να επικαλείται σαν πρόσχημα ότι το κάνει για το καλό του ποιμνίου της. Οι εξαιρέσεις υπάρχουν για να επιβεβαιώνουν τον κανόνα, αλλά και για να αποτελούν ένα ικανό άλλοθι στην αλλαγή στρατηγικής (π.χ. στη μεταμόρφωση από υπηρέτη του Σουλτάνου σε απελευθερωτή του έθνους).

Κανείς δεν έχει δικαίωμα να ψέξει την Εκκλησία για την τακτική και τη διπλωματία της, που φυσικά άλλο στόχο δεν έχει από το να ευημερεί και να αυξάνει τη δύναμη της. Έχει όμως κάθε δικαίωμα να της ασκεί κριτική, όταν αυτή μπαίνει σε ξένα χωράφια, και διεκδικεί από την ιστορία χρυσές σελίδες με ξένα κόλυβα, είτε -στην ανάγκη - κατασκευάζει τη δική της εκδοχή της ιστορίας. Και προπαντός όταν η «απόλυτη αλήθεια» της θέλει να επιβληθεί στις διαφορετικές αλήθειες της πολιτικοκοινωνικής μας ζωής.

Η δεύτερη (και αφελής) αντίρρηση είναι ότι η πίστη δεν έχει σχέση με τα σφάλματα της Εκκλησίας, κι ότι οι εκπρόσωποί της, άνθρωποι είναι και θα κάνουν λάθη.

Η αντίρρηση αυτή, εάν διατυπώνεται από χείλη ορθοδόξων, δείχνει το βαθμό άγνοιας για το συγκεκριμένο δόγμα:

«Σε αντίθεση με τον Προτεσταντισμό, που στηρίζεται γενικά μόνο στην Αγία Γραφή ως αποκλειστική και έσχατη δογματική αρχή (sola scriptura) η Ορθοδοξία βασίζεται στην Ιερά Παράδοση, έναν ευρύ όρο που περιλαμβάνει τη Βίβλο, τα διατάγματα των επτά Οικουμενικών Συνόδων, τα κείμενα των Πατέρων της Εκκλησίας, καθώς επίσης τους ιερούς κανόνες των τοπικών Συνόδων, τα λειτουργικά κείμενα και άλλες πρωτοχριστιανικές ή νεότερες πηγές» (Πηγή: el.wikipedia.org).

Πηγές

roides.wordpress.com | jungle-report.blogspot.com